

ЕДУКАЦИЈА НАСУПРОТ СТИГМАТИЗАЦИЈЕ ОСУЂЕНИХ

Горан ЈОВАНИЋ, Вера ПЕТРОВИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Београд

Апстракт

Законодавством просветљеног ума и благонаклоног срца, пре два века у Пенсилванији, померен је фокус санкционисања са одмазде на промену понашања осуђених, применом образовања, професионалног оспособљавања и упошљавања током извршења затворске казне. Постпенални прихват је квалитетнији уколико се на слободи омогући примена стечених радних вештина у затвору. Проблеми постпеналне реинтеграције и стигматизације осуђених су присутни и у актуелном добу. Међутим, и данас постоје препреке у постпеналном запошљавању. Послодавци инсистирају на достављању документације о претходној (не) кажњаваности. Понекад провера има оправдања, али не и код послова који нису у вези са кривичним делима због којих је осуђени боравио у затвору. Одбијање запошљавања бивших осуђених, указује на пунитивни и дискриминаторски однос послодаваца и државе. Поновно чињење кривичних дела из егзистенцијалних разлога је тада знатно извесније. Успеси у промени понашања осуђених у пеналном третману, настали образовањем и професионалним оспособљавањем, анулирају се неуспехом запошљавања по отпусту. Запажена је неопходност охрабривања послодаваца да запосле бивше осуђене. Циљ рада је да се укаже на баријере стигматизације, које онемогућавају запошљавање бивших осуђених, што умањује позитивне ефекте образовних активности у затвору.

Кључне речи: образовање у затвору, бивши осуђени, запошљавање, социјална инклузија

УВОД

Примарно концептуално питање у вези са извршењем затворске казне, поставља се од времена њеног настанка, а најсажетије се изражава у недоумици - да ли затвори наносе већу штету или поправљају људе? (Auty & Liebeling, 2020). С овим питањем, најуже повезано је питање околности и механизмима који током извршења затворске казне доприносе једном од та два исхода. Стопе рецидивизма

отпуштених из затвора, забрињавајуће су високе. Стога је свако настојање које води редукацији рецидивизма, након изласка осуђених на слободу, итекако значајно.

Концепт кажњавања, заснован на испаштању преступника и застрашивању оних који би то могли постати, условио је вишевековну праксу нехуманог, суровог и деградирајућег санкционисања починилаца кривичних дела. Тек су појава пеналних реформатора с краја XVIII века и резигнираност верског покрета Квекера

- колонизатора првобитних држава у Америци, довели до делимичне, али за то време и револуционарне, промене идеја у извршењу затворске казне. Критикујући праксу енглеских и већине европских затвора, у којима су владали нехумани услови живота осуђених, Хауард (Howard, 1777) је успео да издејствује делимичне измене у законодавству Енглеске и Велса, које су водиле парцијалној хуманизацији кажњавања. Јованић (2017) наводи да је Бентам наставио спровођење реформаторских идеја Хауарда, пројектовањем паноптикум затвора, који су отклањали слабости затвора базираних на заједничком извршењу казне. Паралелно са тим процесима, законодавство првих колонијалних америчких држава се заснивало на квекерским идејама покајања осуђених и релативно хуманијим условима живота у затвору. Идеје о законодавству, које прожима просветљени ум и благонаклоно срце, условиле су замену смртне казне инкарцерацијом, за скоро сва кривична дела, као и напор да се у затворској пракси постигне промена понашања осуђених, усамљењем и напорним радом (Livingston 1827). То су уједно и корени увођења образовних програма у пеналном третману осуђених. Током наредна два века, све до актуелног времена, паралелно егзистирају дијаметрално различите теорије и пракса примене казне затвора, екстремно се разликујући у односу на циљеве, методе и услове извршења. Затворски системи између држава, па и у оквиру исте државе, разликују се према идеологији и пракси затворског кажњавања и рехабилитације, од целодневног усамљења осуђених, до инсистирања на обавезном образовању и професионалном оспособљавању у затвору и настојању да се рехабилитационим третманима, заснованим на тренутним

и постпеналним потребама, осуђени што боље припреме за свет слободе.

Хиљаде одраслих људи, сваке године, напусти затворе и врати се породицама и локалним заједницама. Многи се успешно интегришу у своје заједнице, пронађу посао и постану корисни чланови друштва, но ипак, извештан проценат бивших осуђених, без обзира на учешће у пеналним третманима, почини нова кривична дела и поново доживљава инкарцерацију. Иако се бројним факторима објашњава зашто неки бивши осуђени успевају, а неки не, да остану изван криминалних активности, знамо да је недостатак образовања један од битних фактора. Због тога су програми корективно-рехабилитационог образовања (академски или професионално усмерени) кључна услуга која се пружа у америчким (Davis, Bozick, Steele, Saunders, & Miles, 2013), као и у многим другим државама и затворима широм света.

Улагање знатних средстава у такву врсту услуга, повлачи и питање ефикасности и оправданости пеналног образовања. Настојања да се бивши осуђени успешно реинтегришу у локалне заједнице, повезана су неминовно и са одговорношћу разумног коришћења новца пореских обвезника за подршку пеналним образовним програмима. Захтева се поткрепљење у доказима о њиховој ефикасности, што је посебно изражено у тешким буџетским временима, оптерећеним економским кризама, тероризмом, пандемијском ситуацијом и другим недаћама савременог друштва. Стога улагање у затворске образовне програме, засноване на доказима и научним истраживањима обећавајуће праксе, има научни и практични значај, увећавајући суму сазнања о датом проблему и омогућавајући одабир ефикасних или макар обећавајућих

рехабилитационих програма за осуђене, па и образовних, који потпомажу постпепналну реинтеграцију.

УТИЛИТАРНОСТ ОБРАЗОВАЊА ОСУЂЕНИХ

Доминација система заједничког извршења казне затвора, испољавала се до периода увођења образовања осуђених у пеналним условима, отприлике на размеђи XVIII и XIX века. Усмереност на кажњавање условила је постојање екстремно лоших услова живота у затвору. Концепција кажњавања заснована на испаштању и застрашивању, имала је за последицу лишавања основних потреба осуђених, као што су храна, одећа, смештај, безбедност, образовање и слично. Такав начин извршења затворске казне критиковао је Хауард Џонс (Howard, 1777), који стање у затворима Енглеске и Велса оцењује као крајње нехумано. Унутар затвора није било класификације осуђених, образовања, рада или икаквог рехабилитационог третмана, усмереног на позитивне промене код осуђеног. Присуство различитих категорија злочинаца, учинилаца најтежих кривична дела, заједно са мање опасним преступницима, доводило је до криминалне инфекције (Игњатовић, 2000). Критичари таквог пеналног система, захтевали су увођење бољег и хуманијег начина извршења затворске казне. Прилику за „нови почетак“ и установљавање система окренутог рехабилитацији, добили су Квекери у новоствореној држави на америчком тлу, у Пенсилванији, формираној у доба интензивних Хауардових критика. Праксу кажњавања на европском континенту, ког су напустили у жељи да изграде верски толерантно и хуманије друштво, критиковали су и настојали да

и тај сегмент државе, кажњавање, прилагодје сопственим верским опредељењима, која човека, па и оног у затвору, сматрају једнако важним, бићем од Бога створеног као и сви други. Одупирали су се „срамотној и варварској егзекуцији казне“ (Livingston, 1827), коју је и даље вршила до скоро матична држава, Енглеска. Квекери су успоставили Ђелијске затворске системе, као пандам заједничком извршењу казне затвора. Веровало се да ће у Ђелијском систему, преступник, услед изолације и под утицајем религиозних уверења, успети да доживи морално друштвени препород (Јованић, 2017). Систем ћелија био је основа поступања у Пенсилванијским објектима, а активности учења у групи биле су понекад дозвољене у Обурн институцијама. Ове моделе су ускоро преузеле и друге америчке државе (Powers, 1826). У затвору Обурн (New York, USA), примењивано је морално васпитање путем верске наставе, али су осуђени обучавани у стицању заната или за послове у оквиру затворске индустрије (Јованић, 2017). Образовање и професионално оспособљавање су посматрани као двоструко корисна активност. Осим директне користи, оспособљености за посао унутар затвора, очекивано је и лакше запошљавање по изласку на слободу.

Криминолошка истраживања спровођена током XX века, указују на повезаност незапослености са криминалним понашањем. Такође је потврђено да запосленост и задржавање посла, представљају протективне, анти-криминалне факторе. Због тога, многи криминолози и социјални реформатори интензивно заговарају програме за проширење могућности запошљавања бивших осуђених, који су боравили на извршењу затворске казне. Стратегије за унапређење запошљавања

укључују и пружање школовања онима са основним образовањем и професионално оспособљавање бившим осуђеним са недовршеним квалификационим образовањем. Нуди се помоћ у идентификацији потенцијалних могућности запошљавања, посредовање у трагању за послом са потенцијалним послодавцима, елиминишући тако *de jure* и *de facto* дискриминацију при запошљавању (Henry & Jacobs, 2007).

С обзиром да професионално оспособљавање обезбеђује развој вештина, стицање практичних знања, промену ставова, схватања и усвајање сазнања, која су неопходна за запошљавање у одређеном занимању (Mohammed & Mohamed, 2015), лако је уочити неопходност његове примене како у затворским условима, тако и по изласку на слободу.

Негативан утицај на запошљавање бивших осуђених остварује недостатак стручне спреме, док им пружање могућности едукације може помоћи да, поред стицања знања, добију искуство дисциплине, поверења и стабилности. Професионално оспособљавање утиче на смањење рецидивизма на тај начин што пружа вештине од значаја за обављање одређеног посла, помаже развијању комуникативних и организационих способности, а унапређује и квалитет писмености (Mohammed & Mohamed, 2015). Један од најзначајнијих фактора који ће утицати на будуће понашање бившег осуђеног је постојање мотивације. Упркос развијености свих наведених вештина, уколико нема мотивације за промену, у највећем броју случајева настаће рецидивизам (Јованић и Петровић, 2017). Професионално оспособљавање и мотивација могу утицати и на прекидање негативних друштвених веза након отпуста, учинити осуђеног

отпорним на негативне утицаје околине и усмерити га на друштвено прихватљиве циљеве. (O'Neill, MacKenzie, & Bierie, 2007).

Квалитативна студија (Binda, Weinberg, Maetzener, & Rubin, 2020) која је испитивала краткорочне и дугорочне ефекте високошколског образовања у затвору, спроводећи полуструктуриране интервјуе са бившим осуђенима на простору североисточних држава САД, утврдила је три области позитивних утицаја. Као прво, такво образовање подиже самопоуздање и расположење код осуђених повећаним оптимизмом, разматрањем дугорочних планова и самопоуздањем у изражавању појединачних идеја. Друго, побољшавају се међуљудски односи унутар и након затвора, који се исказују осећањем укључености у заједницу, повећаном емпатијом и повећаном способношћу сналажења у вођењу дискусија са неистомишљеницима. Као трећу област утицаја образовања осуђених у затвору, испитаници наводе побољшање способности учешћа и лидерства у грађанским активностима цивилног друштва, које се манифестују осећајем колективизма и одговорности за друге (Binda et al., 2020). Испитаници су потврђивали ставове о повезаности образовања у затвору, трансформације понашања и карактеристика осуђених. Идентификовали су карактеристике кључне за успех затворских образовних програма: дизајн програма, који одражава академску строгост и придржава се стандарда курсева на факултету у цивилном друштву; педагошке стратегије, које користе задатке засноване на дискусији; поштовање студентских идеја и самостално учење и размишљање уз примену менторског рада; институционална затворска подршка програму образовања осуђених, изражена кроз однос

поштовања професора, академску подршку и позитиван однос између управе и службеног особља затвора са управом и особљем факултета који изводи образовни процес у затвору (Binda et al., 2020).

Усвајање Закона о другој шанси (Second Chance Act) из 2007. године, дало је прилику да се испита ефикасност образовања, јер укључује одредбе за побољшање образовања у америчким затворима. Пројекат евалуације додељен је непрофитној корпорацији РАНД (Research and Development, прим. аут.). Тражено је од РАНД-а да свеобухватно испита тренутно стање корективног образовања, ефикасност области и програма корективног образовања и како се ефикасни програми могу применити у различитим окружењима (Clow, Ricciardelli, & Cain, 2012). Исти аутори (2012) утврдили су да су се иновације образовних програма и увођење обуке у компјутерским вештинама, значајно одразиле у позитивном смислу, у погледу повећања компетенција осуђених, међутим, није дошло до повећаног запошљавања не-белачке популације по изласку на слободу, услед расних предрасуда, удружених са предрасудама које се односе на лишење слободе, присутних код потенцијалних послодаваца (Clow et al., 2012: 17).

СТИГМАТИЗАЦИЈА ОСУЂЕНИХ

По изласку на слободу, бивши осуђени се налазе у незавидној ситуацији, када треба да се поново укључе у свет из кога су били одвојени и од ког су били изоловани. Баријере настављања живота у постзатворским условима, примарно су одређене предрасудама људи из ближег или ширег окружења. Олпорт и сарадници (Allport, Clark, & Pettigrew, 1954) указују да су предрасуде, односно негативни

или непријатељски ставови, усмерени према појединцу једноставно зато што припада стигматизованој групи, у овом случају групи бивших осуђених. Гофман (Goffman, 1963) уочава да стигма групе постаје повезана и генерализована за сваког члана групе. Члан групе се тада доживљава као мање индивидуа; посматрана као неко ко се огрешио и укаљао себе и друге (Goffman, 1963). Каснији радови Линка и других (Link & Phelan, 2001; Link, Struening, Rahav, Phelan, & Nuttbrock, 1997) истичу да је ова стигма често присутна, а огледа се у издвајању појединца од других и повезивању са непожељним карактеристикама. Многе друштвене групе су стигматизоване, што према Гофману (Goffman, 1963) сугерише да је сваки од чланова њихове групе мањкав, укаљан, оскрнављен и има мању вредност за друштво. Предрасуде о социјалној клими у затвору могу допринети одбацивању осуђених од стране слободних грађана, неретко и приклањању групама које их разумеју и прихватају, јер такође припадају криминалном миљеу (Auty & Liebling, 2020).

Предрасуде испољене на нивоу нормативних аката, често су непремостива баријера укључивању осуђених у свет слободе, нарочито у области запошљавања. Истраживања показују мешовите резултате о утицају криминалне евиденције на шансе кандидата на тржишту рада.

Послодавци неселективно захтевају да се, уз молбу за посао, достави извод из казнене евиденције о некажњаваности, што априори искључује могућност запошљавања бивших осуђених. Тиме се напори за подизање образовног и професионалног нивоа осуђених у затвору унапред обесмишљавају, јер чињеница боравка у затвору и постојање казнене евиденције, дисквалификују бившег осуђеног

да знања и вештине, стечене током извршења затворске казне, употребе по изласку на слободу.

Средином прошлог века, Шварц и Скољник (Schwartz & Skolnick, 1962) су спровели експеримент тако што су фиктивно тражили посао, шаљући послодавацима биографије са пријавом за конкурс. Сачинили су готово идентичне биографије, које су се разликовале само у погледу криминалне историје. Само 4% послодаваца је исказало интересовање за исту особу, уколико је „постојала“ кривична пресуда у биографији. Постојање ослобађајуће пресуде, условило је смањен интерес послодаваца за 12%. Касније студије по сличном моделу, установиле су исти негативан однос између кривичног досијеа и будућег запошљавања (Lötter, 2020; Nixon, 2020; Sampson & Laub, 1993; Uggen, Manza, & Thompson, 2006; Finn & Fontaine, 1985).

Експеримент спроведен у актуелном времену у Холандији (van den Berg, Blommaert, Bijleveld, & Ruiter, 2020) упућује на нове проблеме везане за шансе запошљавања бивших осуђених, укључујући и припадност етничкој мањини, као још једној стигматизованој групи. Испитиван је утицај постојања осуђујуће пресуде за насилно кривично дело, имовинско дело или сексуални преступ и етничко порекло подносиоца молбе за посао. Пријаве за 520 кандидата послате су као одговор на конкурсе објављене на Интернету. Аутори (2020) су запазили да су осуђујућа пресуда или врста кривичног дела, имале негативан, али мањи ефекат на негативан одговор послодаваца, од етничке припадности фиктивног подносиоца молбе. Свакако су предрасуде везане за припадност етничкој мањини и групи бивших осуђених утицале на негативан одговор послодаваца

(van den Berg et al., 2020), што с друге стране отвара и додатна питања о нетолерантном односу према стигматизованим групама и припадницима мањина, у државама које промовишу европске вредности, нарочито толеранцију у сваком облику, било да се ради о припадницима етничких мањина или бившим осуђенима.

ЗАКЉУЧАК

Коегзистирање рехабилитативних циљева кажњавања, уз лонгитудинално присутне ретрибутивне циљеве, допринело је увођењу образовних активности у затворе. Пораст стопе рецидивизма, условио је преиспитивање ефективности пеналних образовних програма, како би се бивши осуђени што квалитетније укључили у свет слободе по изласку из затвора.

Повећавање квалитета образовних програма није дало очекиване резултате, јер су латентно деловале и друге баријере при запошљавању бивших осуђених. Првенствено је утврђен утицај стигматизације и предрасуда код послодаваца у вези са статусом кажњеног кандидата за посао, а у новије време се уочавају и проблеми стигматизације у вези са припадношћу етничким мањинским групама оних који траже посао.

Напори да се подигне образовни и професионални ниво осуђених, обесмишљавају се нормативима који налажу или дозвољавају достављање конкурсне документације, која укључује и потврду о некажњаваности. Ситуација у вези запошљавања бивших осуђених и примене стечених знања и вештина тако постаје немогућа мисија и увећава ризик од поновног чињења кривичних дела, услед немогућности легалне зараде.

Проблем је мање у квалитету образовања које, уз све невоље, настојимо пружити осуђенима, него у нормативима, предрасудама и стигматизацији, који потичу од оних који би требало да омогуће квалитетнију постпеналну реинтеграцију бивших осуђених.

ЛИТЕРАТУРА

- Allport, G. W., Clark, K., & Pettigrew, T. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison – Wesley.
- Auty, K. M., & Liebling, A. (2020). Exploring the relationship between prison social climate and reoffending. *Justice Quarterly*, 37(2), 358-381.
- Binda, H., Weinberg, J., Maetzener, N., & Rubin, C. L. (2020). You're Almost in This Place That Doesn't Exist: The Impact of College in Prison as Understood by Formerly Incarcerated Students from the Northeastern United States. *Journal of Prison Education and Reentry*, 6(2), 242-263.
- van den Berg, C. J. W., Blommaert, L., Bijleveld, C. C. J. H., & Ruiters, S. (2020). Employment opportunities for ex-offenders: A field experiment on how type of crime and applicants' ethnic background affect employment opportunities for low-educated men in the Netherlands. *Research in Social Stratification and Mobility*, 65, 1-10. doi: 10.1016/j.rssm.2020.100476
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Davis, L. M., Bozick, R., Steele, J. L., Saunders, J., & Miles, J. N. (2013). *Evaluating the effectiveness of correctional education: A meta-analysis of programs that provide education to incarcerated adults*. Rand Corporation.
- Игњатовић, Ђ. (2000). *Криминологија*. Београд: НОМОС.
- Јованић, Г. (2017). *Казни, затвори, запосли*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Јованић, Г., Петровић, В. (2017). Потребе, пракса и ефективност образовања и професионалног оспособљавања осуђених. *Специјална едукација и рехабилитација*, 16(2), 199-221. doi: 10.5937/specedreh16-14012
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385. doi: 10.1146/annurev.soc.27.1.363
- Link, B. G., Struening, E. L., Rahav, M., Phelan, J. C., & Nuttbrock, L. (1997). On stigma and its consequences: Evidence from a longitudinal study of men with dual diagnoses of mental illness and substance abuse. *Journal of Health and Social Behavior*, 38(2), 177-190. doi: 10.2307/2955424
- Livingston, E. (1827). *Introductory Report To The Code Of Prison Discipline: Explanatory Of The Principles On Which The Code Is Founded. Being Part Of The System Of Penal Law, Prepared For The State of Louisiana*. Philadelphia Caret, Lea & Carey.
- Lötter, C. (2020). A plea for the criminalisation of stigma against ex-offenders in South Africa. *Koers*, 85(1), 1-16.
- Mohammed, H., & Mohamed, W. A. (2015). Reducing Recidivism Rates through Vocational Education and Training. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 204, 272-276.
- Nixon, S. (2020). 'Giving back and getting on with my life': Peer mentoring, desistance and recovery of ex-offenders. *Probation Journal*, 67(1), 47-64
- O'Neill, L., MacKenzie, D. L., & Bierie, D. (2007). Educational Opportunities Within Correctional Institutions: Does Facility Type Matter? *The Prison Journal*, 87(3), 311-327. doi: 10.1177/0032885507304351

- Powers, G. (1826). *A Brief Account of the Construction, Management & Discipline &c. of the New York State Prison at Auburn, Together with a Compendium of Criminal Law: Also a Report of the Trial of an Officer of Said Prison for Whipping a Convict By G. Powers, Agent and Keeper*. UF Doubleday.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1993). Structural variations in juvenile court processing: Inequality, the underclass, and social control. *Law and society review*, 285-311.
- Schwartz, R. D., & Skolnick, J. H. (1962). Two studies of legal stigma. *Social problems*, 10(2), 133-142.
- Uggen, C., Manza, J., & Thompson, M. (2006). Citizenship, democracy, and the civic reintegration of criminal offenders. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 605(1), 281-310.
- Finn, R. H., & Fontaine, P. A. (1985). The association between selected characteristics and perceived employability of offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 12(3), 353-365.
- Henry, J. S., & Jacobs, J. B. (2007). Ban the box to promote ex-offender employment. *Criminology & Pub. Pol'y*, 6, 755-761.
- Howard, J. (1777). *The state of the prisons in England and Wales: with preliminary observations, and an account of some foreign prisons*. William Eyres, and sold by T. Cadell in the Strand, and N. Conant in Fleet Street, London.
- Clow, K. A., Ricciardelli, R., & Cain, T. L. (2012). Stigma-by-association: Prejudicial effects of the prison experience for offenders and exonerees. In D. W. Russell & C. A. Russell's (Eds.), *The Psychology of Prejudice: Interdisciplinary Perspectives on Contemporary Issues* (pp. 127-154). New York: Nova Science Publishers, Inc.

EDUCATION VERSUS STIGMATIZATION OF CONVICTED PERSONS

Goran Jovanić, Vera Petrović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Abstract

Two centuries ago in Pennsylvania, with the means of overcoming brutal punishments and the introduction of the legislature of enlightened mind and kind heart, the focus was shifted from the retribution to behavioral changes of convicts, by application of providing them with professional qualifications and employment during their prison sentence serving. The issues of post-penal reintegration and stigmatization of convicts have remained persistent to this day. However, even today there are obstacles in hiring ex-convicts. The employers insist that documentation of (no) criminal conviction is submitted. In certain professions, such screening is justified, but this is not the case in those jobs which are unrelated to the crimes the convicted served prison time for. The refusal to hire ex-convicts illustrates the punitive and discriminatory attitude of both employers and the state. The re-commission of criminal acts for existential reasons is then much more certain. Successes in changing the behavior of convicts in penal treatment, resulting from education and professional training, are annulled by the inability to provide them with employment after their release. The aim of the paper is to highlight the counter productiveness of barriers of stigmatization, which condition the work abstinence of former convicts and positive changes due to educational activities in prison.

Keywords: education in prison, ex-convicts, employment, social inclusion